EEENIGE OPMERKINGEN OVER HET PARARATON- VERHAAL BETREFFENDE TOH-JAYA'S DOOD.

DOOR

C. C. BERG.

In deel 89 van deze Bijdragen, op p. 283 sqq., heeft Dr. W. F. Stutterheim nog eens de kwestie ter sprake gebracht, hoe Toh-Jaya, de vorst, die een blauwen Maandag den scepter gezwaaid heeft over het rijk van Tumapël, eigenlijk aan zijn einde gekomen is, en wat den schrijver van de Pararaton aanleiding mag gegeven hebben tot het opdisschen van het merkwaardige verhaal, dat wij er thans in aantreffen. De kwestie zelf wint door Stutterheim's nieuwe behandeling niet aan belang. Zij vormt een van die vele drama's in de Javaansche geschiedenis, waarin men zich als mensch niet pleegt te verdiepen, omdat elk element van niet-alledaagsche tragiek er in ontbreekt, en waarvoor men als historicus nauwelijks interesse heeft, omdat het geen anderen invloed heeft uitgeoefend dan dat het de geschiedenis mede geconstitueerd heeft; sporen heeft het om zoo te zeggen niet nagelaten, en de auteur van de Nāgarakṛtāgama heeft het niet eens de moeite van het vermelden waard geacht. Echter raakt Stutterheim's antwoord op de vraag, waarom de auteur van de Pararaton ons het verhaal juist in dezen vorm geboden heeft, aan een kwestie van ruimer beteekenis: of de berichtgeving van de Pararaton tendentieus is dan wel objectief, en om zijn keuze tusschen deze twee mogelijkheden lijkt een nadere beschouwing van het geval toch niet geheel van belang ontbloot te zijn.

De geschiedenis is deze. Toh-Jaya, een zoon van ken Angrok, den stamvader van de vorsten van Singhasāri en Maja-Pahit, straft den auctor intellectualis van den moord op zijn vader, diens eigen stiefzoon, door hem op zijn beurt te dooden. Dan vreest hij echter de vijandschap van den zoon van zijn slachtoffer, Rangga-Wuni, en tracht daarom ook hem uit den weg te ruimen. Ditmaal is het lot Toh-Jaya echter niet gunstig. Rangga-Wuni vindt beschermers, die listig een militairen opstand tegen Toh-Jaya uitlokken. Het verloop

van dezen opstand beschrijft de Pararaton, na verteld te hebben, dat men tegen de kraton optrok, dan als volgt (17, 36 — 18, 3):

Mogha kagyat sirâpañji Toh-Jaya, malajëng, kapisah, tinumbak tan kapisanan. Mari ning geger rinuruh de ning kawulanira, pinikul pinalayokën maring Katang-Lumbang. Kang amikul kasingse gaḍage, katon pamungkure. Lingirâpañji Toh-Jaya ri kang amikul: „Bëciki gaḍagta, katon pamungkure!” Sangka ning tan awet ratu, dene silit iku. Rawuhirêng Lumbang-Katang (sic!) mokta sira.

In Brandes' vertaling:

„Apañji Tohjaya schrikte hevig, vluchtte hals over kop* doch kreeg een niet direct doodelijke speerwond. Toen het rumoer bedaard was, zochten zijne dienaren hem; zij namen hem op en vluchtten met hem naar Katang lumbang. Daarbij raakte van een der dragers de *sarung* los zoodat zijn achterste te zien kwam. Pañji Tohjaya riep hem toe: „Maak je sarung in orde, je achterste is te zien”. Die billen waren de reden, dat hij (Tohjaya) niet lang koning was. Te Lumbang katang aangekomen, overleed hij”.

Bij * teekent Jonker aan, dat hij kapisah liever met „gescheiden” vertaald zou zien, doch overigens heeft de vertaling geen aanleiding gegeven tot critiek.

Onder de vele merkwaardige Pararaton-verhalen neemt dit verhaal zijn plaats met eere in. Van weinig koningen ter wereld zal het certificaat-van-overlijden deze doodsoorzaak vastgelegd hebben! Het is dan ook begrijpelijk, dat men deze eigenaardige mededeeling met een mengeling van verbazing, vroolijkheid en scepsis heeft opgenomen. Diverse pennen hebben zich tot het leveren van commentaar er op aangetrokken gevoeld, en wij zijn aldus in het bezit gekomen van een realistische, een puur-wetenschappelijke en een politieke verklaring. Brandes zelf heeft zich blijkbaar geen oordeel over het verhaal gevormd; althans zoekt men in de uitgave van de Pararaton te vergeefs naar eenige appreciatie van de geschiedenis, hoewel men zulks van den uitgever en vertaler toch wel verwacht zou hebben.

De realistische verklaring, zij het voorzichtiglijk omringd van voorbehoud, vindt men in Krom's „Hindoe-Javaansche Geschiedenis”, in den eersten druk op p. 318—319, en, ongewijzigd, in den tweeden druk op p. 322. Krom schrijft:

„De laatste episode is niet heel duidelijk, en maakt den indruk uit een omstandiger relaas gecomprimeerd te zijn. Wat is er nu

eigenlijk gebeurd? Is het oponthoud voor den koning noodlottig geweest, doordat zijn vijanden hem een zwaarder wond hebben kunnen toebrengen? Waarom zou hij dan niet dadelijk afgemaakt zijn, maar eerst na verder vervoer zijn overleden? Of is de drager woedend geworden en heeft de vorst van hem de doodelijke wond ontvangen? Dit laatste lijkt het waarschijnlijkste, omdat dan de andere dragers de voltooiing van de euveldaad belet kunnen hebben, zoodat zij den koning nog levend naar Katang Lumbang brachten. Wij denken dan vanzelf ook weer aan de kris van Gandring, die het aangewezen moordwerktuig was, en welks noodlottige werking wordt voorbereid door de mededeeling, dat de speerwond eigenlijk niet doodelijk was.... Hoe het ook zij, de anecdote in kwestie komt ons voor aan een romantische versie van Tohjaya's einde ontleend te zijn, zoodat wij niet geneigd zijn er veel waarde aan te hechten. Aannemelijk lijkt ons, dat de koning bij den overval van den kraton een speerwond heeft ontvangen, zich nog door de vlucht heeft kunnen redden naar Katang Lumbang, maar daar aan de gevolgen is overleden".

Zooals men ziet, overweegt Krom hier eerst de mogelijkheid, dat het afzakken van broek of bĕbĕd een oponthoud veroorzaakt heeft, dat Toh-Jaya noodlottig geworden is, maar geeft hij deze mogelijkheid prijs, omdat hij geen antwoord ziet op de vraag, waarom Toh-Jaya door den vijand, die hem in dat geval dan toch blijkbaar wel in Katang-Lumbang gedood zal hebben, niet ineens was afgemaakt bij den overval op het paleis. Zou voor dit gedrag van Toh-Jaya's tegenstanders alsnog een aannemelijke verklaring gevonden kunnen worden, dan zou de theorie van het noodlottige oponthoud onderweg uiteraard weer haar rechten doen gelden.

Thans echter gaat Krom's voorkeur uit naar de hypothese, dat de drager met de afgezakte broek of bĕbĕd zich beleedigd zou hebben gevoeld, den koning aangevallen zou hebben, en in zijn boezen opzet grootendeels, doch niet volkomen, geslaagd zou zijn. Deze hypothese verklaart voorzeker het overlijden des konings na een in eerste instantie geslaagde vlucht. Het groote bezwaar, dat men er echter tegen kan aanvoeren, is, dat van den aanval van den drager uit den Pararaton-tekst niets blijkt, noch direct, noch impliciet, terwijl toch het verhaal, dat er, naar Krom's gissing, bijgedacht zou moeten worden, zoo smakelijk zou zijn en zoo wel in het kader van de Pararaton zou passen, dat men het noode zou missen, en niet be-

vroeden kan, waarom de auteur het zijn lezers en hoorders niet gegund zou hebben. Een tweede bezwaar is, dat men de opmerking van een vorst tegenover een bediende, dat hij zijn toilet in orde moet maken, toch moeilijk van een zoodanig beleedigenden aard kan achten — in een land als Java, en bij een verhouding als van een Javaanschen vorst tot een bediende! —, dat zij zulk een reactie van den kant van den bediende zou verklaren. Wel is waar leiden abnormale omstandigheden tot abnormale gedragingen der menschen, maar niettemin maakt dit bezwaar Krom's opvatting er toch niet aanmerkelijk op.

De tweede verklaring, die ik zuiver-wetenschappelijk zou willen noemen in dien zin, dat zij haar argumenten louter aan de wetenschap ontleent en geen gebruik maakt van waarschijnlijkheidsberekeningen of overwegingen van algemeen menschelijken aard, is die, welke Pigeaud naar voren heeft gebracht in de zevende stelling, die hij aan zijn dissertatie toegevoegd heeft: „'t Verhaal in de Pararaton...., dat in 't afzakken van 't lendenkleed van een der dienaren van apañji Tohjaya, in tegenwoordigheid van z'n meester, d' oorzaak ziet van diens verlies van de heerschappij, heeft tot grondslag 't vaak voorkomende geloof aan de sterke magische invloed van de naaktheid". Argumenten plegen aan een stelling niet toegevoegd te worden. Zij spreekt echter voor zich. En Krom teekent dan ook bij zijn beschouwing aan, dat, mocht Pigeaud gelijk hebben, het verhaal daarmee in een geheel andere sfeer gebracht zou zijn, een sfeer, waarin de historicus zich van een oordeel onthoudt.

Politieke bedoelingen zoekt Stutterheim ten slotte achter het verhaal. In zijn opstel „De dood van Tohjaya", dat in aanheffe dezes terloops reeds is vermeld, wil hij eerst Pigeaud's stelling in dezen zin gewijzigd zien, dat Toh-Jaya niet zou zijn gestorven aan een noodlottige werking der naaktheid, doch hieraan, dat hij blootgesteld geweest is aan het gevaar, dat het zichtbaar worden van iemands aars met zich meebrengt, als een der negen lichaamsopeningen. Vervolgens echter uit hij de meening, dat het verhaal van het noodlottige afzakken van broek of bĕbĕd door den schrijver van de Pararaton wel ingelascht is geworden om den steek met de lans, dien een van Toh-Jaya's tegenstanders hem nog in de kraton toegebracht had, welbewust als doodsoorzaak uit te schakelen. En dit zou, meent hij, weer geschied zijn, omdat anders Jayawiṣṇuwardhana, alias Rangga-Wuni, verantwoordelijk voor het gedrag van zijn onder-

geschikten, schuldig verklaard zou moeten worden aan Toh-Jaya's dood. Omdat de auteur van de Pararaton Jayawiṣṇuwardhana gunstig gezind was, concludeert Stutterheim veronderstellenderwijze, wilde hij hem van de beschuldiging van moord ontlasten, en om dat te bereiken greep hij als middel naar het verhaal, al dan niet werkelijk gebeurd, van de afgezakte broek of bēbēd, dat voor zijn publiek alleszins duidelijke taal gesproken en een alleszins aanvaardbare verklaring beteekend zou hebben.

„Tamelijk eenvoudig” acht Stutterheim deze „oplossing”. Niettemin is er ook tegen haar wel eenig bezwaar in te brengen. In de eerste plaats is het de vraag, of Stutterheim met de vervanging van „billen” door „aars” niet wat voorbarig is. De Pararaton-tekst gebruikt niet uitsluitend het woord silit, doch silit naast pamungkur, en pamungkur komt zelfs tweemaal voor tegenover eenmaal silit; en er is geen enkele reden om pamungkur, „het achterste”, bepaaldelijk met „aars” te vertalen. In de tweede plaats is het twijfelachtig, of zich inderdaad het geval heeft voorgedaan, dat Stutterheim veronderstelt. De situatie is deze, dat tijdens het loopen 's mans kleed afzakt. Erg kan het mankement niet geweest zijn, daar de drager immers nog in staat was om voort te gaan, blijkens het feit, dat hij zijn toilet nog niet in orde had gebracht op het oogenblik, dat de koning zijn opmerking tot hem richtte. Een lichaamshouding, die het gevaarlijke lichaamsdeel zichtbaar gemaakt zou hebben, kan men zich in de gegeven omstandigheden toch eigenlijk moeilijk indenken. In de derde plaats doet zich de vraag voor, of reeds aan het bloote feit van het zichtbaar worden van deze lichaamsopening het gevaar verbonden geacht werd, dat Stutterheim er aan toeschrijft. Zooals spuwen of met den vinger wijzen in het gewone dagelijksche leven ongevaarlijk wordt geacht, en het gevaar pas optreedt, wanneer men opzettelijk met vijandige bedoelingen in iemands richting spuwt of naar iemand wijst, zoo zou men ook kunnen meenen, dat alleen het opzettelijk openen van den tegenstander toegewenden anus — zooals dat overgebleven is in het triviale gebruik om iemand bij wijze van beleediging bukkende het achterste toe te draaien, waarop men dan op hetzelfde oogenblik met de vlakke hand slaat — gevaarlijk kan zijn, doch niet de onopzettelijk gênante houding van den braven drager van Toh-Jaya's draagstoel. En ten slotte, zou een koning, die in dezelfde gedachtensfeer toch wel als magisch-krachtiger geldt dan een bediende — of het moest zijn, dat zijn verwonding van in-

vloed was —, gevaar ondervinden van de vrijkomende sĕkti van een wezen van lagere orde? In dezelfde Pararaton sterft wel ken Angrok's vader door de uitstralende sĕkti van zijn zoon, doch niet sterft Lembong, de dief; ken Angrok zelf kon zonder nadeelige gevolgen den vurigen schoot van ken Dĕdĕs aanschouwen, doch dipati Sasranagara moest, toen hij zich vergrepen had aan de sĕlir's van Erucakra, sterven. Gelijke oorzaken leiden op dit gebied dus zeer zeker niet tot gelijke gevolgen.

Laten wij derhalve het bezwaar gelden, dat Stutterheim te recht opwerpt tegen de verklaring van Pigeaud, n.l. dat naaktheid in tallooze gevallen zeer zeker niet doodelijk werkt, niet minder gelden tegen de door hem gewijzigde hypothese de bezwaren, die hierboven zijn aangeduid. De argumenten tegen de ethnologische interpretatie van het Toh-Jaya-verhaal lijken mij derhalve niet gering, en de vraag doet zich voor, of zij niet zwaarder wegen dan het voordeel, dat deze hypothese oplevert. Ik voor mij zou geneigd zijn om haar geheel te laten varen en met Krom te trachten een rationeele verklaring der situatie te halen uit de feiten, die de traditie zelve ons mededeelt.

Wij komen dus terug op de vraag, waarom Toh-Jaya niet gedood is geworden, toen de vijand hem tijdens den aanval op de kraton in zijn bereik en in zijn macht had. Welnu, bezien wij den tekst van de Pararaton nauwkeurig, dan bemerken wij, dat de oplossing gegeven wordt door het woord kapisah van Pararaton 17, 37. Brandes had het met „hals over kop” vertaald, Jonker echter met „gescheiden”. Brandes' vertaling evenwel hangt geheel in de lucht; die van Jonker is de eenig juiste. Kapisah immers is een vorm van het derde passief, staande naast een actieven vorm misahaké, Oud-Javaansch amisahakĕn, d.i. „scheiden” (transitief), „afscheiden” (A van B), „afzonderen”, van een grondwoord pisah afgeleid, dat nooit iets anders beteekent dan „gescheiden zijn”, „zich afscheiden”, „scheiding”. Teruggedrongen in een bescheiden voetnootje als Jonker's juiste vertaling was, heeft zij haar weg niet kunnen vinden naar Krom's „Hindoe-Javaansche Geschiedenis”, terwijl Stutterheim haar wel releveert, doch slechts om er de — mij onbegrijpelijke — opmerking aan vast te knoopen, dat zij geen wijziging brengt in den zin van de mededeeling, waarin kapisah voorkomt, en alleen betrekking heeft op hetgeen komen moet (?).

Geen wijziging? Maar kapisah staat tusschen malajĕng en tinumbak tan kapisanan in! Dat beteekent toch, dat Toh-Jaya eerst gevlucht

is, toen van zijn volgelingen gescheiden is geraakt, en in dien toestand zijn speerwond heeft opgelopen! Dat beteekent impliciet, dat in de scheiding de verklaring ligt, waarom de man, die Toh-Jaya wondde, hem niet hetzij ongewond gevangengenomen, hetzij ineens afge-maakt heeft. Den koning zocht men natuurlijk in het gezelschap van zijn ondergeschikten, en de aanvaller, die in het donker tegenover een alleenloopenden man kwam te staan, kon moeilijk bevroeden, dat hij te doen had met den koning zelf.

Het geval wordt, dunkt mij, wel aanzienlijk veel duidelijker, wanneer men van deze, door den tekst zelf aan de hand gedane, voorstelling van de volgorde der feiten uitgaat. De aanvallers zochten zich uiteraard van den persoon des konings meester te maken. Dit lukte echter niet, want de koning was, onherkend, gewond geraakt en op de plaats van zijn ontmoeting met den vijand blijven liggen. Na een zekeren tijd geven de aanvallers hun pogingen om hem te vinden op, wel in de veronderstelling, dat Toh-Jaya door zijn getrouwen in veiligheid gebracht is. Die getrouwen zelf echter weten natuurlijk, dat dit niet het geval is, en wanneer zij vernemen, dat de aanvallers den koning niet gevonden hebben, althans zonder den koning teruggekeerd zijn, begrijpen zij, dat er iets met hem gebeurd moet zijn. Zij zoeken het terrein af en vinden hem ergens gewond liggen. Vervolgens leggen zij hem op een draagbaar of zetten hem in een draagstoel en nemen met hem de vlucht. Deze vlucht met een gewonden koning kan natuurlijk geen geheim blijven, en dat Toh-Jaya door zijn tegenstanders wel achtervolgd moest worden, wilden dezen zelf voor hem veilig blijven, spreekt geheel vanzelf. Nu krijgt onder zulke omstandigheden een drager een ongelukje, dat eenig oponthoud met zich medebrengt. Dit korte oponthoud heft den kleinen voorsprong op, dien de vluchtenden op de achtervolgers hebben, en wordt den koning inderdaad noodlottig. De kleine oorzaak van de afgezakte broek of bēbēd ware op zichzelf vermelding niet waard, maar om het groote gevolg van Toh-Jaya's ondergang wordt zij interessant en vindt haar weg naar de Pararaton. De aard van het ongevalletje geeft aan de situatie iets lachwekkends, maar de heele situatie, zooals zij voor Toh-Jaya en ook in de oogen van den verteller was, werd niet door den aard van het ongevalletje bepaald, maar door het ongevalletje als zoodanig.

Deze voorstelling van zaken is zeer zeker niet louter hypothese. Het is de Pararaton zelf, die haar aan de hand doet. Op de plaats,

die het woord kapisah inneemt, is reeds gewezen. Een tweede aanwijzing vormt het feit, dat de gewonde Toh-Jaya door zijn lieden gezocht wordt *mari ning geger*, „wanneer het (krijgs-)rumoer bedaard is”, hetgeen wel wil zeggen: „wanneer de aanvaller is weggetrokken”. Toh-Jaya wordt *pinalayokĕn* naar Katang-Lumbang; een term wordt dus gebruikt, die er op wijst, dat de aanhangers van Toh-Jaya in ieder geval voor een achtervolging bevreesd waren. En wanneer men, na dit vastgesteld te hebben, bovendien nog enkele kleine nuances in de vertaling aanbrengt, nuances, die haar nauwe aansluiting aan den Oud-Javaanschen tekst intusschen volstrekt niet aantasten — aldus:

Apañji Toh-Jaya sprak tot den drager: „Maak je broek (bĕbĕd) vast! Je achterste is te zien!” Hetgeen de oorzaak er van werd, dat hij niet lang koning was (door dien aars n.l.!).

Hoewel hij Katang-Lumbang bereikt had, kwam hij om. —, dan kan men gemakkelijk uit den tekst de voorstelling van den gang van zaken halen, die ik hierboven gegeven heb. Tusschen haakjes: het is geenszins uitgesloten, dat de woorden dene silit iku aan een reeds bestaanden tekst toegevoegd zijn geworden door een afschrijver, die het voorgaande sangka ning tan awet ratu niet duidelijk genoeg vond of die met een platte grap het humoristische in de situatie wilde accentueeren; terwijl in dene silit iku het platte woord silit gebruikt wordt, spreekt de tekst te voren tweemaal van pamungkur, hetgeen beschaafder klinkt en in den context veel beter schijnt te passen. Uiteraard laat zich echter de juistheid van dit laatste bezwaarlijk bewijzen.

Een welkome bevestiging nu van deze lezing biedt Pararaton-B, een tekst, die Krom en Pigeaud niet bekend geweest is, doch waarvan Stutterheim het voor ons doel belangrijkste gedeelte heeft kunnen laten afdrukken aan het einde van zijn bovengenoemde opstel, met een inhoudsopgave van mijn hand. In kleinigheden wijkt het verhaal van de vlucht van dat van de proza-Pararaton af. Zoo vlucht Toh-Jaya in dezen tekst niet in een draagstoel of op een draagbaar, doch te paard, en met het amikuli van de vierde afgedrukte strophe moet dus wel bedoeld zijn het dragen van de bagage. Maar wat ons het meest interesseert is, dat het verhaal van het afzakken van broek of bĕbĕd hier ontbreekt, terwijl wij daarentegen iets omstandiger ingelicht worden omtrent Toh-Jaya's doodsuur. Uitdrukkelijk wordt hier geconstateerd, dat de vijand Toh-Jaya op de hielen zit

(tur tinututa de nikang sañjata, *sinurakan* tumuli!), dat het in Katang-Lumbang tot een treffen komt, en dat Toh-Jaya, van alle zijden omsingeld, valt onder de wapenen van zijn tegenstanders.

Niet alleen lijkt dit verhaal met dat van de proza-Pararaton gemakkelijk te combineeren te zijn, maar ook doet het wellicht een verklaring aan de hand, waarom Toh-Jaya juist naar Katang-Lumbang vluchtte. In strophe 9 van het bij Stutterheim's artikel gepubliceerde fragment wordt n.l. gezegd, dat Toh-Jaya „kalëggak nikang bënawa, pan adoh dera malaywi”. Geheel duidelijk zijn deze woorden niet. Banawa beteekent in het oudere Javaansch doorgaans niet, zooals banawi in het huidige Javaansch, „groote rivier” — of, wanneer de verklaring van bēngawan, den ngoko-vorm bij banawi, als *bang* = „kant” plus *awan* = „zenith”, „centrum”, juist is, misschien beter „centrale rivier”, d.i. de rivier, die door of langs de residentie eens vorsten stroomt [hetgeen zou verklaren, waarom nu eens deze en dan weer die rivier als *de* bēngawan aangeduid wordt] —, doch „schip”, al is het natuurlijk niet uitgesloten, dat de beteekenis „groote rivier”, of eventueel „centrale rivier”, ook reeds in het Oud-Javaansch voorkomt. Kalëggak beteekent „onwillekeurig een achterwaartsche beweging maken met het hoofd”, welke vertaling evenwel hier niet goed schijnt te passen, tenzij men kalëggak nikang bënawa zou willen weergeven met „hij schrok van de rivier”, „hij keek plotseling vreemd op, toen hij voor het water kwam te staan”. Maar of wij nu bënawa met „schip” of met „groote rivier” vertalen, de voorstelling van deze Pararaton-redactie is toch in ieder geval wel, dat Katang-Lumbang aan het water lag, en wel op reeds vrij grooten afstand van Singhasāri, daar de tekst er bijvoegt: pan adoh dera malaywi; misschien is het aan den benedenloop van de Kali Porong te zoeken, in welk geval het natuurlijk niet identiek kan zijn met het Loembang, dat thans ten Z.Z.O. van Pasoeroehan ligt¹⁾. Voor het feit, dat Toh-Jaya naar Katang-Lumbang vluchtte, zou dan een plausibele verklaring zijn, dat hij daar gelegenheid had om de overzijde te bereiken en tevens zijn voorsprong te vergrooten door zijn achtervolgers den overtocht onmogelijk te maken. Voor het feit daarentegen, dat hij in Katang-Lumbang niettemin gesneuveld is, zou men als verklaring kunnen aanvoeren de veronderstelling, dat de vijand te dicht achter hem aankwam om hem gelegenheid te geven zijn plannen uit te voeren: voordat hij voor zijn eigen over-

¹⁾ Cf. Krom, HJG², p. 322, en daarnaast Poerbatjaraka in BKI 80, 223.

tocht de noodzakelijke maatregelen had kunnen treffen, arriveerden zijn tegenstanders, en zoo werd de rivier een barrière vóór hem, in plaats van tusschen hem en zijn tegenstanders.

Mogen we dit verloop van zaken in Pararaton-B lezen, dan zouden de twee teksten elkander op een welkome wijze aanvullen. De proza-redactie zou met het verhaal omtrent het afgezakte kleedingstuk het ongeval belichten, dat de volvoering van Toh-Jaya's plannen zou vrijdelen, terwijl Pararaton-B de mislukking zelf zou beschrijven door, zij het vrij gebrekkig, in het licht te stellen, dat Toh-Jaya's voorsprong niet groot genoeg was, dat hij daardoor geen tijd meer had om over de rivier te ontsnappen, en dat hij aldus vanzelf in de handen viel van de mannen van Rangga-Wuni.

Intusschen, ook zonder de hulp van Pararaton-B lijkt het bekende verhaal geïnterpreteerd te mogen worden als hierboven gedaan is, en aan den anderen kant brengt deze hulp onze interpretatie niet boven het peil van hypothese. Getracht is in het bovenstaande om alle feiten, die een nauwkeurige lezing van de teksten ons opleveren kan, in een aannemelijk verband te rangschikken. Het resultaat is, dat het verhaal van Toh-Jaya's dood zijn romantische kleur grootendeels verliest, en dat het in een zuiverder historische sfeer komt te staan, al kunnen wij natuurlijk geen antwoord geven op de vraag, of de beschreven gebeurtenis werkelijk plaats heeft gehad dan wel aan de fantasie van een latere generatie is ontsproten. Van een streven om het verhaal in te richten naar een vooropgezette voorkeur voor een of anderen koning, zooals Stutterheim dat meent te mogen veronderstellen, behoeft, naar het mij voorkomt, geen sprake te zijn. Veeleer teekent zich het streven af om in de beschrijving van een gebeurtenis, die in haar gevolgen toch in ieder geval van een zeker belang is geweest voor Java, het accent te verleggen naar het anecdotische; niet de groote lijn, maar de miniatuur trekt den auteur. De episode van Toh-Jaya's dood doet mij, in dezen vorm geïnterpreteerd, denken aan dat andere Pararaton-verhaal, waar rāden Wijaya zijn achtervolgers op een sawah de gezichten vol modder schopt. Ook daar vermeldt de Pararaton een kleine oorzaak, die een groot gevolg zou hebben gehad. Maar voor rāden Wijaya was het gevolg van aangenamer aard dan voor Toh-Jaya.

Leiden, Juni 1935.